

מברית לשבועה

שבועת ה' לאבימלך

טרם פרשת עקידת יצחק, טורחת התורה לציין את הפרשייה הבאה: אבימלך מלך פלישתים ושר צבאו, הולכים יחד אל אברהם אבינו, ובפיהם בקשה.

"וְעֵתָהּ הַשְּׁבַעָה לִי בְּאֵלֵהִים הַנֵּה, אִם תִּשְׁקַר לִי וּלְנִינִי וּלְנִכְדֵי...". (בראשית כא, כג)

אבימלך מבקש מאברהם להישבע לו, שגם הוא וגם זרעו לא ייפגעו ולא ילחמו באבימלך וגם לא בזרעו אחריו, עד סוף הדור השלישי.

אברהם נענה בחיוב ואומר: "אֲנֹכִי אֶשְׁבַּע".

ואכן, בסופו של דבר כרתו שניהם ברית שבועה על באר המריבה, וקראו למקום באר שבע על שם השבועה.

התורה אינה מגלה לנו את דעתה על מעשה אברהם בצורה מפורשת. האם מעשהו של אברהם היה ראוי בעיני ה', אם לאו?

אך למרות שאין התייחסות מפורשת, יש כמה רמזים.

מיד אחרי הפרשייה הזאת, נפתחת פרשת ניסיון העקידה במילים האלו:

"וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְהָאֵלֵהִים נָסָה אֶת אַבְרָהָם". (בראשית כב, א)

מה משמעות ההדגשה "אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה"? האם הכוונה רק לסדר כרונולוגי של האירועים?

כלל זה יהיה נקוט בידנו. בכל מקום בו התורה משתמשת בניסוח "אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה", כוונתה לומר 'בעקבות הדברים האלה'. כלומר, אין הכוונה רק לסדר זמני האירועים, אלא לקשר סיבתי ביניהם. ללמד שהאירוע הראשון הוא סיבה לאירוע הבא אחריו.

אמנם כך מצוין במדרש "תנא דבי אליהו":

"אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה. ריבונו של עולם! אדם יחיד בררת לך מכל שבעים אומות, והוא כורת ברית עם אומות העולם?! אמר להם, בן יחיד נתתי לו ואני אומר לו העלהו לעולה לפני. אם יעלהו - מוטב, ואם לאו - יפה אתם אומרים".

(תנא דבי אליהו, סוף פרשה ז)

מן המדרש הזה אנו למדים, כי לדעת חז"ל, אברהם אבינו שגה שגיאה חמורה בכרתו ברית בשבועה עם אבימלך מלך פלישתים. התיקון למעשהו, הוא בניסיון העקידה.

עדיין לא ברור מה משמעותה העמוקה של השגיאה הזאת, ואיך ניסיון העקידה מתקן אותה.

דֹּר רְבִיעִי

בברית בין הבתרים, מקבל אברהם אבינו את ההודעה הנבואית הבאה:

"וְדֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה, כִּי לֹא שָׁלֵם עֹן הָאֱמֹרִי עַד הֵנָּה".

(בראשית טו, טז)

אברהם אבינו מבין, שעד דור רביעי לכנענים ולפלישתים יושבי הארץ (על פי פירוש הרמב"ן), אין רשות לבניו לעלות ולרשת את ארץ ישראל מידם. ומדוע? כיוון שעדיין לא שלם עוון האמורי ולא הגיע לנקודה הקריטית. אם זוהי ההבנה הנכונה של דבר ה', הרי אין כל מניעה מלכרות ברית ולהישבע כבקשת אבימלך, שהתייחס לבנו ולנכדו, דהיינו שלושה דורות בלבד. בכל זאת יש לשאול:

מה יקרה אם האמורי ירשיע וחסאותיו תכבדנה, ומהר יותר יגיע לנקודה הקריטית שתחרוץ את גורלו? לכאורה על פי עיקרון הבחירה החופשית, בידו לעשות זאת. האם גם אז צריך להמתין עד הדור הרביעי?

מכוח הקושי הזה נתבונן שוב בפסוק האמור לעיל ונפרש אותו בצורה אחרת.

על פי כללי הלשון, המילה "כי" מתפרשת בארבעה אופנים.

1 - אם. 2 - אלא. 3 - אולי. 4 - שהרי. (גמרא ראש השנה ג.)

הקושי שהצגנו, נובע מפירוש המילה "כי" בפרשנות "שהרי". כלומר, וְדֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה, שהרי לא שָׁלֵם עֹן הָאֱמֹרִי עַד הֵנָּה.

אך אם נפרש את המילה "כי" בפרשנות "אם", פירוש הפסוק יהיה באופן הבא:

וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הִנֵּה, אִם לֹא שָׁלֵם עֲוֹן הָאָמְרֵי עַד הִנֵּה.

כלומר: דור רביעי ישוב הנה, אם לא הושלם קודם לכן עוונם של תושבי הארץ. כלומר, בקצב הזה של עוון האמורי, תושלם סאתו בדור הרביעי. אך אם יושלם עוון האמורי קודם לכן, תותר שיבת בני ישראל לארץ ישראל, ותותר מלחמתו בכנעני!

על פי ההבנה הזאת, שבועתו של אברהם אבינו עלולה לגרום נזק גדול, בהיותה חוסמת כל אפשרות הקדמת כיבוש הארץ לפני דור רביעי. ואכן, כך קרה בפועל.

■ עיכוב ירושת הארץ

כאשר יצאו בני ישראל ממצרים לארץ ישראל, היו שתי ברירות (אופציות) פתוחות לפניהם.

1. דרך קצרה, היא דרך ארץ פלישתים.

2. דרך ארוכה, הסובבת את המדבר.

ה' בחר בדרך הארוכה. מדוע?

"וְלֹא נָחַם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים, כִּי קְרוֹב הוּא, כִּי אָמַר אֱלֹהִים פֶּן יִנָּחַם הָעָם בְּרֵאשִׁית מִלְחָמָה וְשָׁבוּ מִצְרָיִם".
(שמות יג, יז)

רש"י מפרש על פי פשוטו של מקרא. ה' לא הוביל את ישראל בדרך ארץ פלישתים, מפני שהיא קרובה למצרים וקיים חשש שהעם יתחרט בראותו מלחמה וישוב למצרים.

לכאורה, אם זה הוא הנימוק היחיד, הרי אפשר להתגבר עליו באמצעות ניסים גלויים, כפי שנפלה חומת יריחו!

ועוד, הרי סוף סוף, גם לפני נס קריעת ים סוף, החל חלק מהעם להתחרט ואמר אל משה: "כִּי טוֹב לָנוּ עֲבֹד אֶת מִצְרַיִם מִמֵּתְנוּ בַּמִּדְבָּר!". (שמות יד, יב) מה קרה אז? הופעל נס קריעת ים סוף לשניים!

לכן פירשו חז"ל במכילתא דרבי ישמעאל, כי באמרה "כִּי קְרוֹב הוּא", מתכוונת התורה לרמוז על מניעות נוספות המעכבות את ההגעה לארץ ישראל.

”כִּי קָרוֹב הוּא - קְרוֹבָה שְׁבוּעָה שֶׁנִּשְׁבַּע אַבְרָהָם אֲבִינוֹ לְאַבְיִמֶלֶךְ, וְעַדִּיּוֹן נִכְדוֹ
(שֶׁל אַבְיִמֶלֶךְ) קִיִּים.”
(מכילתא בשלח)

כלומר, באמת בפועל הושלם עוון האמורי, אך עדיין אי אפשר להילחם בפלישתים כדי לא לחלל את שבועת אברהם מול נכדו של אבימלך.
מה קרה בגין העיכוב הזה?

■ מברית לשבועה

ישראל יוצאים ממצרים ועומדים לפני קבלת תורה. ה' כורת אתם ברית, מוריד את התורה מן השמים ועם ישראל מוֹעֵד וּנּוֹפֵל בַּחֲטָא כְּבֵד שֶׁל עֲבוּדָה זָרָה - עֵגֶל הַזֶּהָב. ה' מודיע למשה: ”הֲרֹף מִמֶּנִּי וְאַשְׁמִידֵם!” (דברים ט, יד).
כאן מקבלת השבועה הקדומה את צידוקה. משה רבנו עומד ומתחנן ומזכיר את שבועת ה'.

”זָכֹר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בְּךָ, וְתִדְבֵר אֲלֵהֶם:
אַרְבָּה אֶת זֶרְעֵכֶם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם, וְכָל הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲשֶׁר אָמַרְתִּי, אֵתֶן לְזֶרְעֵכֶם
וְנַחֲלוּ לָעֵלָם. וַיִּנָּחֶם ה' עַל הָרַעָה אֲשֶׁר דִּבַּר לַעֲשׂוֹת לְעַמּוֹ.”
(שמות לב, יג-יד)

משה רבנו מזכירה בתפילתו, כי שבועת ה', על ריבוי זרע אברהם ועל ירושת ארץ ישראל, היא מוחלטת ללא תלות במעשיהם או במחדליהם של בני ישראל. טענה זו של משה, נתקבלה.
היכן נשבע ה' על ריבוי זרע אברהם ועל ירושת ארץ ישראל? התשובה היא: בסוף ניסיון העקידה.

”בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם ה'... כִּי בְרַךְ אֲבָרְכֶךָ וְהִרְבֵּה אֲרַבֶּה אֶת זֶרְעֶךָ... וַיִּרְשׁ זֶרְעֶךָ אֶת
שְׂעֵר אֲיִבּוֹ.”
(בראשית כב, טז-יז)

מה הוביל לשבועת ה'?

”כִּי יַעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת הַדְּבָר הַזֶּה וְלֹא חִשַׁכְתָּ אֶת בְּנֵךְ אֶת יַחֲדָךְ.” (שם)

כלומר, רק מעשה הקרבה גדול מאין כמוהו, כאברהם שנותן בלב שלם את כל אשר יש לו בעולם לה' אלוקיו, יכול ליצור את שבועת ה'. יצחק בנו הוא כל עולמו של אברהם, לכן רק מעשה בלתי הפיך כזה מוביל לשבועה שאינה תלויה בשום תנאי. כלומר, ניסיון העקידה בנה את שבועת ה'.

קודם השבועה, הייתה התחייבות ה' לאברהם במדרגת ברית (ברית בין הבתרים וברית המילה). **קודם הברית**, הייתה זו רק הבטחה כוללת, **וקודם ההבטחה**, הייתה זו אמירה לא מחייבת.

עליית מדרגות ההתחייבות האלוקית לאברהם, תיראה בסדר הזה:

1. אמירה – בתחילת בואו של אברם לארץ (בראשית יב, ז).

2. הבטחה – אחרי היפרדות אברם מלוט (בראשית יג, ד).

3. ברית – אחרי מלחמת המלכים בברית בין הבתרים (בראשית טו, יח).

4. שבועה – עם תום פרשת עקידת יצחק (בראשית כב, טז).

כאן לא המקום לפרט את הפסוקים המאמתים את ארבעת השלבים האלה. אכן, הרמב"ן בפירושו לתורה (בראשית טו, יח), מצביע על עליית דרגת המחויבות האלוקית לאברהם מדרגה לדרגה עד לשיא, שהיא השבועה בסוף ניסיון העקידה. מכאן יוצא שניסיון העקידה העלה את המחויבות של ה' לאברהם מדרגת ברית לדרגת שבועה.

במה מתבטאת עליית מדרגה זו?

בברית, אם אחד הצדדים מפר את ברית, גם הצד השני אינו מחויב לה. שבועה לעומת זאת היא חד צדדית, והנשבע מחויב לשבועתו עד עולם. השדרוג הזה מברית לשבועה היה חיוני, לאור שבועתו של אברהם לאבימלך. זה מסביר את מדרש תנא דבי אליהו הקושר את שבועת אברהם לניסיון העקידה ומסתמך על הביטוי "אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה" כאמור לעיל. זה גם מסביר מדוע אחרי העקידה חוזר אברהם לבאר שבע, שהרי אחרי שבועת ה' אין חשש לחזור אל המקום ששם אברהם נשבע לאבימלך. נסכם ונאמר.

שבועת אברהם לאבימלך גרמה לעיכוב בני ישראל במדבר, במקום להיכנס מיידית לארץ ישראל. העיכוב הוביל לחטא עגל הזהב, שבעטיו היה יכול להיגזר עונש כליה על בני ישראל. תפילת משה שהזכירה את שבועת ה' לאבות, היא שהצילה את העם. שבועת ה' התאפשרה רק אחר ניסיון העקידה.

זה מסביר מדוע מיהר ה' לנסות את אברהם מיד אחרי שבועתו הבעייתית לאבימלך.

אברהם אברהם

חז"ל קבעו (מדרש רבה), שבכל מקום שבו נזכרת קריאת שם כפולה, רומז הדבר לשון חיבה וזירוז. הדוגמאות הם רבות. יעקב יעקב, משה משה, שמואל שמואל. גם כאן אחרי שאברהם עמד בניסיון בהצלחה, פונה מלאך ה' אל אברהם ואומר: "אברהם ויאמר ה'". (בראשית כב, יא) לשון חיבה וזירוז. על פי ההבנה הזאת נוכל להסביר מדוע לפני ניסיון העקידה פונה ה' לאברהם ואינו כופל בשמו.

"ויהי אחר הדברים האלה (שבועת אברהם לאבימלך) והאֱלֹהִים נִסָּה אֶת אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הַנְּנִי".

אין זה לשון חיבה אלא רמז לנזיפה על שבועת אברהם לאבימלך. ראיה לכך, נמצא בנזיפה שה' נזף באהרן ומרים אשר דברו על משה שנאמר:

"וַיִּרְדּוּ ה' בְּעַמּוּד עָנָן וַיַּעֲמֹד פְּתַח הָאֹהֶל וַיִּקְרָא: אֶהְרֵן וּמְרִיָם וַיֵּצְאוּ שְׁנֵיהֶם".

(במדבר יב, ה)

גם פה קריאת ה' איננה כפולה.

בד בבד אפשר גם לומר, שה' מבקש מאברהם לעמוד בניסיון: "קח נָא אֶת בְּנֶךָ – בבקשה, עמוד בניסיון כדי שאני אגן על בניך בעתיד ואוכל לומר: "בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם ה'". (בראשית כב, טז)

